

PLATFORMA ČASOPISA "PROFEMINA"¹

Polazeći od opštih društvenih transformacija do kojih je došlo posle pada komunizma, u ovom tekstu se analizira časopisna produkcija nastala od 90-ih u srpskom kulturnom prostoru. U novonastaloj časopisnoj mreži posebno su izdvojeni časopisi za žensku i feminističku književnost, koji nastaju nakon što su se oformile feminističke grupe kao deo antiratne kulturno-političke scene. Fokus teksta je na *ProFemini* i njenom pozicioniranju u odnosu na časopise *Reč*, *Ženske studije* i *TRANSkatalog*. Ukazuje se na kompleksni odnos urednica prema samom feminizmu, koji se pokazuje kao sredstvo u borbama za priznavanje ženske književne produkcije u dominantnoj nacionalnoj kulturi.

Ključne reči: feminizam, modernizam, politika književne forme, *ProFemina*, radikalne književne prakse, ženska poezija, ženska proza

¹ Tekst je nastao u okviru projekta PATTERNS Lectures, koji realizuju WUS iz Austrije i Fondacija ERSTE, i projekta *Knjiženstvo – teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915. godine* (br. 178029) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD: ČASOPISNA KULTURA U POLJU NACIONALNE KNJIŽEVNOSTI

Časopisi su postali bitni u periodu dominacije štampane kulture od 18. i 19. stoleća pa nadalje, kada su se stvarali nacionalni jezici i književnosti na tim jezicima i kada je književnost zauzimala posebno važno mesto u hijerarhiji umetnosti. Časopisi su oblikovali nacionalno književno polje i uspostavljali uvek iznova sistem književnih vrednosti; važan segment bilo je prevođenje koje je aktivno učestvovalo u formiranju nacionalnog polja. Prevodi su pokazivali da su granice nacionalne kulture porozne: na fundamentalan način su transnacionalno povezivali različita nacionalna književna polja koja su međusobno uvek uspostavljala hijerarhijske odnose moći i uticaja.

U socijalističkoj Jugoslaviji, nakon Drugog svetskog rata, biti Književnik bila je uvažena profesija. Časopisna mreža, kao i izdavačka mreža uopšte, bile su razgranate. Književnik i urednik predstavljali su figure koje su, kao tankom pupčanom vrpcom, povezivale polje politike (partijski aparat i njegovu hijerarhiju) sa poljem književnosti, koje je od 50-ih godina 20. stoleća postalo relativno autonomno u odnosu na politiku. Po okončanju Hladnog rata, a s početkom ratova u socijalističkoj Jugoslaviji, ovo polje se polako urušava. No, od sredine 90-ih u Srbiji nastaje nova časopisna mreža, čiji je deo bio i časopis *ProFemina*.

O *ProFemini* pišem sa relativno malom istorijskom distancom, kao protagonistkinja, odnosno saučesnica u kreiranju kulturalne politike koju je časopis zagovarao. Pre svega, *ProFemini* ću smestiti u makro i mikro kontekst istorijskog trenutka i nacionalnog književnog polja u kom je pod sasvim određenim uslovima ovaj časopisni projekat bio zamišljen i realizovan. Časopisi su uvek deo časopisne mreže jedne nacionalne kulture. Međutim, nacionalne kulture su uvek direktno ili indirektno povezane sa globalnim trendovima, te se ne mogu izolovano posmatrati. Svaki časopis se pozicionira u sopstvenoj kulturi na sasvim određen i konkretan način. Ali, i sam časopis treba posmatrati kao dinamično polje u kom se sudaraju, takmiče i sukobljavaju interesi i vrednosni sistemi onih koji/koje ga uređuju.

MAKRO I MIKROKONTEKSTUALIZACIJA

Makrokontekstualizacija *ProFemine* obuhvata više nivoa. Časopis se pojavljuje u periodu posle pada komunizma, a to znači po završetku Hladnog rata. U pitanju je trenutak u kom bivša socijalistička društva ulaze u period mirnodopske tranzicije: od socijalističkog političkog i ekonomskog uređenja ka restauraciji kapitalizma. U Jugoslaviji je ta

i takva tranzicija odložena, odnosno, odvijala se u ratnim uslovima. U procesima restrukturacije bivših socijalističkih društava, važnu ulogu su imale zapadne fondacije, posebno Fond za otvoreno društvo. Ove fondacije su bile usmerene ka manjinskim grupacijama, posebno ženama, jer se smatralo da su one, kao marginalizovani i podređeni deo društva, pogodne da postanu poluge društvenih transformacija. U sklopu ovih promena uspostavljaju se, u novim postsocijalističkim uslovima, feminističke organizacije koje rade sa ženskom populacijom na podizanju svesti, aktivistički se boreći protiv nasilja nad ženama, kao i za ljudska i manjinska prava. Sve to predstavlja deo globalno pokrenutih procesa kroz koje različite istočnoevropske zemlje prolaze u svojim političkim, ideološkim, ekonomsko-tržišnim i vlasničkim transformacijama.

Mikrokontekstualizacija se odnosi na mapu časopisa koji nastaju od 90-ih godina 20. stoleća. Oni su činili mrežu časopisa koju je podržao i finansirao Fond za otvoreno društvo, a imali su ambiciju da u srpsku kulturu donesu savremene i drugačije kulturalne vrednosti. Naravno, ovi feministički i/ili ženski časopisi bili su deo regionalne feminističke časopisne mreže, a sigurno je da se mogu posmatrati i mnogo šire, odnosno kao deo časopisne mreže Istočne Evrope. U Beogradu su izlazili sledeći časopisi koji su bili vezani za feminizam ili, pak, za književnu scenu:

1) *Feminističke sveske*, časopis koji je bio definisan, i vizuelno i sadržajno, feminističkim i lezbejskim aktivizmom i koji je objavljivao uglavnom prevode teorijskih i književnih, pre svega pesničkih tekstova.

2) Časopis *Reč* je bio definisan kao časopis za književnost, književnu kritiku i književnu teoriju.

3) *ProFemina* se bavila ženskom književnošću, te šire shvaćenom ženskom kulturom i teorijom.

4) *Ženske studije* (kasnije preimenovane u *Genero*), časopis koji se bavio feminističkom teorijom.

5) Za razliku od beogradskih časopisa koji su uspeli duže da se održe, novosadski *TRANSkatalog*, koji se bavio teorijom, radikalnim umetničkim praksama i artom, i pored svoje ekskluzivnosti ili upravo zbog nje, bio je kratkog veka.

Usredsrediću se pre svega na relacije između *Reči*, *ProFemine* i *Ženskih studija*, jer bi se moglo reći da su ta tri časopisa i njihove redakcije imali složene rivalske odnose. Oni su se povremeno pokazivali u vidu neprikrivenih animoziteta, ali povremeno i u vidu afiniteta i uzajamne podrške. U odnosu na *Reč* i *Ženske studije*, *ProFemina* je

zauzimala medijalnu poziciju. Dok je *Reč* imala ambiciju da zauzme poziciju centra u srpskoj književnoj kulturi čija bi funkcija bila definisanje onoga što je najznačajnije i najvrednije u domaćoj književnoj proizvodnji, *ProFemina* se postavljala kao decentrirajuća snaga koja želi da participira u centru, ali i nastoji da u izvesnoj meri taj centar vrednosno transformiše. U tom smislu, moglo bi se čak reći da je pozicija *ProFemine* bila u određenoj meri implicitna kritika pozicije književnog časopisa *Reč*. *Ženske studije* su polagale pravo na ekskluzivnu transmisiju transnacionalne hegemonije feminističke teorije. No, i *ProFemina* je imala slične ambicije.

REČ	PROFEMINA	ŽENSKE STUDIJE
	MEDIJALNA POZICIJA	

Shema 1

Reč je imala dominantno mušku redakciju, dok je *ProFemina* imala dominantno žensku redakciju. Oba časopisa su u središte svog interesovanja postavila književnu proizvodnju, ali sa značajno drugačijih stanovišta. Redakcija *Reči* imala je ambiciju da postane arbitar po pitanju književne proizvodnje. Ugled i uticaj časopisa su rasli, delom i zbog redovnog izlaženja. *Reč* je zauzela centralan položaj u odnosu na konzervativnije koncipirane književne časopise tog perioda, ali i *ProFemini*, u kojoj su se urednice usredsredile na pesnikinje, prozaiškinje i kritičarke koje su se bavile onom vrstom pisanja koje je dominantna književna kultura, obeležena mahom antimodernističkim trendovima nasleđenim od retrogradnog postmodernizma, odbacila. *Reč* je objavljivala književne priloge u rasponu od antimodernističkih (u tom trenutku dominantni tok) do umereno modernističkih, a na stranicama lista mogla se čitati i kritika savremene književne produkcije, kao i tematski blokovi koji su u prevodu donosili nove teorijske pristupe, globalno shvaćene kao značajne, a koji su zahvaljujući novim domaćim časopisima prodirali u lokalni kulturalni milje. U *ProFemini* su objavljivana književna dela autorki, koje svaka patrijarhalna kultura marginalizuje, kao i drugih manjinskih pisaca (LGBT populacija, na primer). Po tipu književne proizvodnje, može se reći da su na njenim stranicama objavljivani savremeni, urbani i radikalni književni prilozima, kao i književna kritika i teorija. U nekoliko navrata, kada bi zbog propusta urednice prošao prilog koji je bio antimodernistički, u samoj redakciji vodile su se žestoke rasprave i oštro kritikovao takav gest jer je signalizirao nerazumevanje pozicije

ProFemine i njene estetike. Od samog početka *ProFemina* je objavljivala i tekstove vezane za druge umetnosti, pre svega vizuelne.

REČ

muška redakcija
književna proizvodnja:
dominantna književna kultura,
od antimodernističke
do umereno radikalne;
kritika, teorija

PROFEMINA

ženska redakcija
književna proizvodnja:
ženska književnost,
manjinska,
savremena, urbana;
kritika, teorija

Shema 2

Ženske studije su se bavile savremenom feminističkom teorijom. Iz broja u broj su donosile značajne prevode teorijskih tekstova u rasponu od feminističke teorije književnosti, filma, do vizuelnih umetnosti, psihoanalize itd. Njihova funkcija je bila transmisijska i didaktička: brojevi su služili kao čitanke iz kojih se moglo učiti o novim teorijama. U *ProFemini*, prevedena teorija je funkcionisala i kao neka vrsta fona koji je neophodan za generisanje mikro-književne platforme sa njenim praksama.

PROFEMINA

književna proizvodnja
teorija (prevodi i originalni
tekstovi)

ŽENSKÉ STUDIJE

teorija (dominantno književna te-
orija/prevodi)

Shema 3

ProFemina je sa uredništvom *TRANSkataloga* delila interesovanje za radikalne pesničke prakse, kao i za radikalne teorije koje se tiču umetnosti i izvođenja. Dok se *ProFemina* kretala u rasponu od književnih i umetničkih praksi umerenog modernizma do radikalnih i eksperimentalnih praksi, *TRANSkatalog* je bio usredsređen na radikalne književne, umetničke i izvođačke prakse. Verovatno je taj radikalizam doprineo brzom gašenju ovog časopisa. No, treba istaći i činjenicu da je u pitanju bio period kada je Vojvodina, kao značajan kulturni prostor, krajnje marginalizovana u uslovima ratne tranzicije.

PROFEMINA

od umerenog modernizma
do radikalne književnosti

TRANSkatalog

radikalne umetničke, književne i
teorijske prakse

Shema 4

UNUTRAŠNJA DINAMIKA "PROFEMINE"

Za razumevanje unutrašnje dinamike časopisa *ProFemina* važno je opisati kontekste iz kojih su četiri urednice i osnivačice časopisa došle, jer su ih oni oblikovali kao akterke na kulturnoj sceni pre nego što su ušle u međusobnu intenzivnu interakciju. Svetlana Slapšak, glavna urednica, zbog svoje pozicioniranosti u srpskom antiratnom političkom i kulturnom miljeu, najviše je zaslužna što je časopis pokrenut. Naime, Fondu za otvoreno društvo su istovremeno podneti predlozi za realizaciju dva ženska časopisna projekta (*Ženske studije* i *ProFemina*). Svetlana Slapšak je imala izgrađeni autoritet kao naučnica i esejistkinja, sa književnim pretenzijama (u tom trenutku ona je već objavila jedan roman pod pseudonimom). Živela je na relaciji Ljubljana-Beograd, što joj u odnosu na ostale urednice omogućilo posebnu mobilnost i operativnost. Ljiljana Đurđić, pripadnica beogradske modernističke urbane književne kulture, prozaistkinja, esejistkinja, prevoditeljka i, u tom trenutku, bivša pesnikinja, još 1986. godine pokreće u Narodnoj biblioteci Srbije ediciju "Živa prošlost" u kojoj, između ostalih zaboravljenih ili zabranjivanih pisaca, objavljuje i Jelenu Dimitrijević. Ova edicija pokazuje uredničku svest o potrebi da se zaboravljeni modernisti/modernistkinje ponovo vrate u književni milje iz kog su iz mahom političkih razloga bili proterani. Upravo u tom periodu, dakle, u vreme ekonomske krize i političkih previranja, ova vrsta književnog revizionizma postaje opšta tendencija u socijalističkoj Jugoslaviji. Rad Radmile Lazić, kao i Ljiljane Đurđić, proizašao je iz beogradske, modernističke, književne kulture. Radmila Lazić, pesnikinja, politički se angažovala u antiratnim kampanjama na početku rata u Jugoslaviji. Dubravka Đurić, pesnikinja, prevoditeljka i književna kritičarka, vezana za beogradsku i novosadsku radikalnu umetničku i pesničku scenu, bila je aktivna u Zajednici za istraživanje prostora i urednica glasila zajednice *Mentalni prostor*. Opis konteksta iz kojih su proizlazile njihove stvaralačke i uredničke kompetencije govori o tome da je reč o različitim ambicijama, estetikama i očekivanjima. No, one će naći zajednički interes i relativni konsenzus jer su sve četiri buduće urednice shvatale važnost postojanja časopisa koji uređuju žene, a koji će autorkama, pre svega, književnicama, kritičarkama, prevoditeljicama, umetnicama i teoretičarkama, dati institucionalno okrilje. Takav prostor bi autorkama omogućio razvijanje sopstvenog rada, ne više izolovano, već u okviru mikrokulturalne klime u kojoj njihov rad dobija poseban smisao i težinu. Urednice su sa saradnicama i saradnicima radile na stvaranju specifične *zajednice prakse*: časopis je okupio književnice/književnike koji su u novim

istorijskim uslovima uspostavljali specifičnu zajedničku, iako labavo postavljenu, estetsku i poetičku platformu, insistirajući na modernim književnim praksama. Radikalne književne prakse su zauzimale važno mesto (na primer, prvi temat posvećen Juditi Šalgo objavljen je u *ProFemini*, a među izabranim pesmama nalazio se i njen čuveni rad *Rečnik*). Insistiranje na modernim književnim priložima na najjasniji i nedvosmislen način dolazilo je od Ljiljane Đurđić, dok je radikalni i eksperimentalni impuls dolazio od Dubravke Đurić.

Naziv časopisa *ProFemina* predložila je Ljiljana Đurđić. Međutim, taj naziv nije odmah prihvaćen, pa su se izvesno vreme nudili različiti predlozi. Na kraju je ipak usvojen predlog da se časopis zove *ProFemina*. Naziv je preuzet iz jedne pesme američke pesnikinje Kerolajn Kajzer (Carolyn Kizer) i nedvosmisleno upućuje na činjenicu da je reč o časopisu koji daje prvenstvo ženama koje pišu književnost, dok mušku, dominantnu, hegemonu, kulturu postavlja u drugi plan. S obzirom na to da je reč o američkoj pesnikinji, naslov govori nešto i o statusu angloameričke književne kulture koja od Drugog svetskog rata globalno preuzima primat nad ostalim književnostima i određuje važne savremene tendencije.

Prvi sukob unutar buduće redakcije izbio je na samom početku, u procesu koncipiranja časopisa, u trenutku kada se po pozivu Ljiljane Đurđić časopisu priključuje Dubravka Đurić. Za taj sukob ispostavilo se kao ključno pitanje da li *ProFemina* treba da bude feministički ili ženski časopis. Svetlana Slapšak je smatrala da časopis treba da bude feministički, Đurđić i Lazić ženski, a stav Dubravke Đurić je bio – i ženski i feministički. Na insistiranje Ljiljane Đurđić, uz podršku Radmile Lazić, odlučeno je da to bude “časopis za žensku književnost i kulturu”. Uređivačka politika časopisa, od početka do kraja, zadržala je ovo ambivalentno pozicioniranje između ženskog (*kao neutralnog*) i eksplicitno feminističkog stava. Izraz u kurzivu *kao neutralno* ovde označava stav da u kulturi nijedna pozicija nikada nije neutralna. U slučaju *ProFemine* radilo se o globalnom, odnosno transnacionalnom trenutku feminističkih intervencija u tkivo nacionalnih korpusa književnih kanona, kao i u tkivo same spisateljske prakse u kojoj žene postaju samosvesni i autorefleksivni subjekti koji pišu, uređuju i prevrednuju celokupnu tradiciju koja je unapred za njih konstruisana muškocentričnim kanonom i njegovim književnim vrednostima. S druge strane, u samom (*kao neutralnom*) insistiranju na ženskom umesto na feminističkom, eksplicitno se pojavljuju otklon i otpor dominantne književne kulture koja *feminizam* vidi kao *ideologiju*, odnosno stav prema kom su svi feministički književni radovi umet-

nički manje vredni. Ovako definisana književna pozicija govorila je, zapravo, o želji i borbi književnica i umetnica da njihov rad zadobije *univerzalni status*, stav koji je najbliži bio Ljiljani Đurđić, dok su Lazić i Đurić zauzimale i kao urednice i kao pesnikinje eksplicitno feministički stav, mada iz suprotstavljenih pesničkih ideologija (narrativne, odnosno eksperimentalne poezije). Svetalna Slapšak je uvek bila na nedvosmisleno feminističkoj poziciji. Paradoks je, naravno, u tome što *bez feminističkih intervencija* u književni kanon, pojam ženskog pisanja, pojam književnice kao akterke koja proizvodi umetnički značajna i vredna književna dela, nije moguć, odnosno ne postoji.

U trenutku kad *ProFemina* počinje da izlazi, od sredine 90-ih, u deo sveta u kom živimo, pored globalnog feminističkog pristupa književnosti i kulturi, stiže i pristup poznat kao *kulturalne studije*, koji je *politizirao kulturu*. *ProFemina* je svakako među prvima, ako ne i prvi časopis koji je uveo pristup politizacije nacionalne književnosti, kao i prateću praksu politike kritike i teorije. Ta politizacija se pojavljivala i eksplicitno i implicitno. Kada govorimo o eksplicitnoj politizaciji, kao važnu činjenicu treba istaći da je časopis pripadao antiratnom mirovnom kontekstu (kao i celokupna feministička scena), da ga je izdavao nezavisni, opozicioni Radio B92 (ujedno izdavač i časopisa *Reč*), da je kao deo uređivačke mirovnjačke politike redakcija bila fokusirana na (bivšu) Jugoslaviju, odnosno da se insistiralo na saradnji uprkos ratu i razaranjima.

PLATFORMA "PROFEMINE" I STRUKTURA RUBRIKA

Budući da su sve urednice bile istovremeno i aktivne književnice, ne iznenađuje da je osnovna intencija *ProFemine* bila uticaj na savremenu lokalnu književnu produkciju. U rubrici "Književna proizvodnja" objavljivane su poezija i proza, kao i multižanrovska književna dela, pre svega domaćih književnica/književnika, uz brojne prevode. Reč je o priložima obeleženim modernim, urbanim, umerenim ili radikalnim književnim ideologijama. U "Portretu savremenice" i "Portretu pret-hodnice" realizovan je feministički projekt *konstrukcije ženske književne tradicije*. Pošto časopis nije bio ustrojen kao projekat istorije književnosti, ženski književni kanon nije konstruisan na sistematičan način. On je prvenstveno bio u funkciji oblikovanja savremene književne proizvodnje, pre svega autorki, ali i autora, koji bi na taj način imali jasan otklon od dominantnog antimodernističkog stila. Obe rubrike su koncipirane tako da se u njima prezentuje kako rad domaćih autorki, tako i rad značajnih stranih književnica iz perioda moderne. U rubrici "Teorijski diskurs" predstavljani su različiti tipovi novijih teorijskih

diskursa, pa je ta rubrika imala i didaktičnu funkciju, a ne treba zane-
mariti i funkciju pomenutog fona koji književnoj praksi daje auru sa-
vremenosti i aktuelnosti. U “Likovnom prilogu broja” predstavljani su
radovi savremenih umetnica. Rubrika “Otvoreni diskurs” obuhvatala
je različite tekstove koji se nisu uklapali u druge rubrike, dok je “Kritika
na tekućoj traci” bila naklonjena modernim urbanim priložima, te je
svoju oštricu usmeravala na parohijalne, patrijahalne i antimoderni-
stičke književne prakse.

Moguće je govoriti i o feminističkom aktivizmu u polju književnosti
jer su urednice predano radile na pronalaženju i podsticanju književ-
nica da pišu i objavljuju u mikroprostoru koji konstituišu zajedno sa
urednicama. U skladu sa tim je i bavljenje lokalnom i internacional-
nom ženskom tradicijom. Uvela bih ovde i pojam *politika književne
forme*, jer se uređivačka politika časopisa pokazala kao intencionalno
usmerena na internacionalne/transnacionalne savremene, poseb-
no eksperimentalne, stilove pisanja. Pojam sam izvela iz konteksta
postformalističkih, materijalističkih pristupa poeziji jezičkih pesnika/
pesnikinja. Oni su taj pojam uveli i teoretizirali, jer su smatrali da je
politika društveno prisutna u tekstualnim formama i kroz tekstualne
forme, a ne isključivo posredstvom sadržaja, što je uobičajeni pristup
proznim i poetskim književnim delima u analizi sadržaja. Drugim
rečima, poezija, proza i kritika internalizuju društvenu i istorijsku
refleksivnost u samom umetničkom ili kritičarskom mediju. Ovim u
osnovi *kulturalnim pristupom* književnom delu dolazi do politizacije
književnog dela. Razume se, ovde se ne misli (isključivo) na književna
dela koja su eksplicitno politička jer se bave političkim temama, već
se pojam odnosi na shvatanje da je književno delo jedan intertekst u
celokupnom tkivu kulture, pri čemu se *forma* otvara za kontekstualnu
analizu. Značajni element časopisa bio je stav da književna dela ne
postoje kao izolovani autonomni objekti, jer su uvek već unapred uo-
kvireni diskursima teorije književnosti. Nekoliko rubrika bilo je kon-
cipirano tako da se književna (i umetnička) dela postavljaju paralelno
sa diskursima koji ih eksplicitno za nas konstruišu, dajući im značenja
u interpretativnom zahvatu. Prevedena književna i teorijska dela u
ProFemini mogu se shvatiti kao agensi u nacionalnom polju trans-
misija naučnih i književnih modela, kojima se zatim oblikuje jedna
lokalna kultura ili njen segment u stalnim borbama antagonističkih
nacionalnih interesnih sfera i njihovih zatupnika u polju književnosti.

Takav pristup moguće je kritikovati s aspekta trenutno pomod-
nih teorija *alternativnih modernosti*, koje modernizacijske projek-
te smatraju *autokolonizacijom*, dok istovremeno previđaju da s ta-

kvom kritikom participiraju u jednom od trenutno transnacionalno hegemono postavljenih pristupa. Taj pristup ima pozitivne učinke jer isključene modernosti postavlja na mapu sveta i priznaje ih kao značajne i specifične. Ali, istovremeno ga je moguće posmatrati kao *autoindigenizaciju* lokalne kulture, koja se vrši teorijskim ideološkim aparatima globalnih hegemonih tendencija. Smatram da su hegemoni naučni i umetnički (uključujući i književni) diskursi uvek ideološki i da konstruišu nacionalnu kulturu u skladu sa globalnim ili transnacionalnim savremenim tendencijama, koje su ipak još uvek, čini se, pluralne i nesvodive na jedan jedini kulturalni model. Transmisija se uvek vrši pod uslovima *hegemonije*, uspostavljenih transnacionalnih odnosa moći u polju kulture, a često i u polju politike i ekonomije. Ali, naglašavam, uvek je reč o višestrukim isprepletanim i višesmernim uticajima, kao i borbama za moć, koji svaku kulturu beskrajno pluralizuju.

PARALELNI I KASNIJI UČINCI

Ljiljana Đurđić, Radmila Lazić i Svetlana Slapšak su osnovale književnu nagradu “Biljana Jovanović” za neobjavljeni rukopis, uz napomenu da se nagrada dodeljuje ostvarenju u prozi, i nagradu “ProFemina” za objavljenu knjigu. Ideja je bila da se skrene pažnja na značajan rad književnica. U idealnom slučaju, cilj je bio da se objavi knjiga proze nove autorke koja bi mogla da postigne veći književni uspeh u budućnosti. Ali, pošto je proza bila nacionalno važan žanr, ona se pomno nadgledala i ideološki aparati nacionalne književne kritike i istorije književnosti nisu ostavljali velik kreativni manevarski prostor prozaistima, a još manje prozaistkinjama. Nešto kasnije, Radmila Lazić će u Srpskom književnom društvu ustanoviti nagradu za najbolju objavljenu knjigu pod istim imenom – “Biljana Jovanović”, ali je priroda nagrade znatno izmenjena novim institucionalnim okvirom i novom funkcijom u borbama oko nacionalne *književne vrednosti*. Pa ipak, ne može se sasvim izbrisati tanka veza koja ove dve (istoimene) nagrade povezuje personalno, ali i u književnoj ideologiji.

Dubravka Đurić je sa mlađim pesnikinjama osnovala Ažinovu školu poezije i teorije, sa idejom da se jedna nova generacija autorki samoobrazuje u intenzivnoj međusobnoj interakciji. Uz to, njihov pesnički senzibilitet bio bi izgrađen na radikalnim pesničkim praksama. Važan aspekt tog projekta bilo je razvijanje autorefleksije i ponovno uvođenje autopoetike (tekstualnog ekspliciranja vlastitih poetičkih stavova) kao značajnog književnog žanra. Rad mladih pesnikinja

predstavljen je u antologiji *Diskurzivna tela poezije: poezija i auto-poetike novije generacije pesnikinja*.

Nakon napuštanja redakcije *ProFemine* Radmila Lazić je sastavila dve značajne antologije. Prva posleratna antologija ženske poezije zvala se *Mačke ne idu u raj: antologija ženske poezije*. Naslov referira na ikonički status engleske modernistkinje Virdžinije Vulf u feminističkoj književnoj teoriji, a opusi pesnikinja zastupljenih u antologiji kreću se u rasponu od modernističkih do radikalnih. Druga antologija je objavljena pod naslovom *Zvezde su lepe ali nemam kad da ih gledam: antologija srpske urbane poezije*, u kojoj je izabran mali broj pesnikinja i pesnika, koje autorka pozicionira kao najvrednije u srpskoj urbanoj pesničkoj kulturi. Predgovor i pogovor pisani su u polemičkom dijalogu sa stavovima Dubravke Đurić. Kritikujući radikalne pesničke prakse (za koje se od sredine 90-ih u brojnim tekstovima zalagala Dubravka Đurić – implicitna kritika), Radmila Lazić interpretira kritiku koju je Dubravka Đurić uputila dominantnoj srpskoj pesničkoj verističkoj praksi 70-ih i 80-ih godina “kao neizbežno banalnu”. Lazić svoju antologiju pozicionira između antologije *Reči i senke*, urednika Tihomira Brajovića, dugogodišnjeg člana uredništva *Reči*, i antologije *Diskurzivna tela poezije* Ažinove škole. Pritom, Radmila Lazić u pogovoru ponavlja dominantni stav beogradske hegemone pesničke kulture iz 70-ih i 80-ih o praznoslovnom eksperimentisanju radi eksperimentisanja koje obično pokazuje pomanjkanje dara, a upravo je Ažinova škola insistirala na pesničkom eksperimentu u svom radu.

Značajnu antologiju koja je izašla u Zagrebu pod nazivom *Iz muzeja šumova: antologija novije srpske poezije 1988-2008*, uredio je pesnik i kritičar Nenad Milošević. On je bio stalni saradnik *ProFemine* i značajan sagovornik urednica, a neko vreme je bio i urednik, te njegovu antologiju zbog toga smeštam u ovaj kontekst. Milošević je u zbirku uvrstio Slobodana Tišmu, kao veoma važnog autora, ali i Ažinove autorke.

Status poezije u srpskoj nacionalnoj kulturi bio je (a možda je i ostao) u potpunosti marginalan i u velikoj meri nebitan. Poezija je i u feminističkoj kulturi bila marginalna, osim ukoliko nije bila eksplicitno feministička. Kao otvoreni koncept, namenjen pre svega ženama, feminizam je privukao veliki broj pesnikinja jer im je na raspolaganje stavio sigurni prostor u kom su mogle da koncipiraju svoj rad bez straha od restrikcija dominantnog toka nacionalne pesničke kulture. Drugačija je bila situacija sa prozaistkinjama. Feminističke književne kritičarke, koje su se obično bavile isključivo prozaistkinjama, često

su zauzimale ambivalentan stav prema feminizmu, jer je trebalo ostati u igri važnih nacionalnih književnih vrednosti dominantne kulture i od nje dobiti priznanje. Istovremeno, nije se mogao zanemariti uloženi interpretativni trud uglednih feminističkih kritičarki. U vezi sa antologijama i *ProFeminom*, treba reći da je jedinu antologiju ženske proze proizašlu iz konteksta ovog časopisa priredila Ljiljana Đurđić. Ona je objavljena u izdavačkoj kući Prosveta, u trenutku kada je bivša urednica Radmila Lazić pokrenula žensku ediciju *Femina* i predložila Ljiljani Đurđić da sklopi antologiju *Ženski kontinent: antologija savremene srpske ženske priče*.

ZAKLJUČAK

Verujem da će se mnogi složiti sa ocenom da je *ProFemina* važan časopisni projekt koji se bavio ženskom književnošću u Srbiji od sredine 90-ih. On je bitno doprineo konstituisanju ženske književne kulture, podržao je značajan broj književnica, otkrio i predstavio niz novih imena, uveo u nacionalni kontekst nove književne prakse iz perioda moderne, ali i tada savremene anglosaksonske i svetske književne kulture. Zahvaljujući njegovom delovanju mnoge feminističke kritičarke imale su platformu sa koje su mogle da razvijaju svoj interpretativni rad. Časopis se i konceptualno i vizuelno s vremenom menjao, u zavisnosti od toga koja je urednica u kom trenutku imala više uticaja. *ProFemina* je bila strukturirana kao dinamično polje različitih segmenata kulture koji su se u specifičnom vidu u njoj pojavno oblikovali. *ProFemina* je bila najvažnija za razvijanje ženske i feminističke autorske samosvesti književnica i kritičarki različitih generacija koje je taj časopis okupio i koje su, zahvaljujući njemu, ulazile u dijalog sa drugim autorkama i autorima.

LITERATURA

Primarna

Feminističke sveske

ProFemina

Reč

TRANSkatalog

Ženske studije

Sekundarna

Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*, prevod Nata Čengić i Nataša Popović, Beograd: Plato.

Casanova, Pascale. 2004. *The World Republic of Letters*, translation by M. B. DeBeovise, Cambridge: Harvard University Press.

Đurđić, Ljiljana. 2004. *Ženski kontinent: Antologija savremene srpske ženske priče*. Beograd: Prosveta.

Đurić, Dubravka. 2016. *Globalizacijske izvedbe: književnost, mediji, teatar*. Beograd: Orion Art.

Đurić, Dubravka. 2013. "Lokalna i globalna dinamika feminizma", u *Zbornik: Ka razvijenoj demokratiji*, uredili Irena Javorski i Miloš Živanović, Beograd; KPZ Beton, 50-55.

Đurić, Dubravka. 2011. "Feministički i ženski časopisi u postjugoslovenskim kulturama". U *ProFemina*, specijalni broj 2, "Jugoslovenski feminizmi", uredili Jelena Petrović i Damir Arsenijević, Beograd. 263-282.

Đurić, Dubravka. 2010. *Politika poezije – Tranzicija i pesnički eksperiment*. Beograd: Ažin.

Đurić, Dubravka. 2009. *Poezija teorija rod: Moderne i postmoderne američke pesnikinje*. Beograd: Orion Art.

Đurić, Dubravka i saradnice. 2004. *Diskurzivna tela poezije: poezija i autopoetike novije generacije pesnikinja*. Beograd: Ažin.

Lazić, Radmila. 2009. *Zvezde su lepe ali nemam kad da ih gledam: antologija srpske urbane poezije*. Beograd: Samizadat B92.

Lazić, Radmila. 2000. *Mačke ne idu u raj: Antologija savremene ženske poezije*. Beograd: Samizadat B92.

Litosseliti, Lia. 2013. *Gender and Language: Theory and Practice*. London: Routledge.

Mančić, Aleksandra. 2010. *Prevod i kritika*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.

Milošević, Nenad. 2010. *Iz muzeja šumova: Antologija novije srpske poezije 1988-2008*. Zagreb: VBZ.

PLATFORM FOR THE JOURNAL "PROFEMINA"

Starting from the general social transformations after the fall of communism, in this paper I analyze magazine production which appeared in the 90s within the Serbian cultural space. In the newly formed magazine network I will highlight magazines for women's and feminist literature, which appeared immediately after the feminist groups were established as a part of anti-war cultural and political scene. The focus of the paper is on *ProFemina* and its positioning in relation to other magazines: *Reč*, *Ženske studije* and *TRANSkatalog*. I will point to the complex relation of its editors towards the feminism, which became an important tool in the battles for appreciation of women's literary production within the mainstream national culture.

Keywords: feminism, modernism, politics of literary form, *ProFemina*, radical literary practices, women's poetry, women's fiction